

فرهنگ و تمدن اسلامی در عصر فاطمیان مصر، تأسیس اصالت و پویا و تعالی و تکامل و توسعه معارف - ۲۱۰ سال تعالی و شکوه تمدن اسلامی

دکتر محمدرضا شهیدی پاک^۱

^۱ دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز

چکیده

بدون تردید و بر اساس مستندات مادی موجود فاطمیان یکی از ادوار مستقل تمدن انسانی را در مصر رقم زدند. چند چهره تاریخ علم جهانی ارائه کردند و تمدن آن‌ها زیرساخت مادی تمدنی مصر تا چند قرن بعد از آن‌ها شد. از جمله نهاد آموزشی الازهر که سلطه آموزشی آن هزار سال دوام داشت. تشکیلات اداری ایوبیان و ممالیک در اصطلاح و در سازمان همان تشکیلات فاطمیان است. عصر فاطمیان دوره توسعه و ابتکار در حسبه، پزشکی، علوم پایه، معماری و شهرسازی، فلسفه، الهیات، فقه، ادبیات، علوم قران، نیروی دریایی، شیمی فیزیک و تغذیه و فرهنگ و هنر جشن و نمایش و تشریفات و توسعه مراسم تشیع غدیر و عاشورا است. ابعاد فرهنگ و تمدن اسلامی در عصر فاطمیان در افریقیه حاکی از آغازی نو در تمدن است. دوره جدید شهرسازی و عمران افریقیه با ورود، فاطمیان در افریقیه آغاز شد، فاطمیان چند شهر بزرگ سلطنتی، بندر مهدیه و منصوره و شهر زویله را بنا کردند. استحکامات نظامی و مراکز عبادی و آموزشی متعددی از جمله مسجد جامع بزرگ مهدیه را که تاکنون باقی است. تأسیس نمودند، بیشترین توسعه جامع قیروان در عهد فاطمی صورت گرفت، سبک معماری آن‌ها در ایجاد دروازه‌های بسیار بزرگ، سبک خاصی در عمران و شهرسازی است. بندر مهدیه از عمده‌ترین نقاط تجاری و صدور فرهنگ و تمدن اسلامی در مدیترانه غربی بود و کشتی‌های بزرگی از هند، ایران، اندلس، یونان بسیاری از ملل مسلمان و مسیحی همواره در آن توقف داشتند و کالاهایی را به اقصی نقاط جهان حمل می‌نمودند. فاطمیان را می‌توان بنیان‌گذار نیروی دریایی مسلمانان در مدیترانه دانست، ناوگان عظیم فاطمی بسیاری از تحرکات مخالفان در مدیترانه را تحت سلطه داشت و بر مدیترانه حکومت می‌کرد. پیشرفت فوق‌العاده‌ای در ساخت سلاح‌های جدید نظامی در عصر فاطمی در افریقیه پدید آمد، از جمله کارهای ابن القیّار در ساخت «النار المحرقة» است. بنیان‌گذاران مکتب طبّی قیروان از جمله طبیب شیعه احمد بن جزّار، شیبانی ادیب و متفکر ایرانی در عصر اغلبی از حامیان فاطمیان بودند و در سایه حمایت آن‌ها علم طب و ادبیات و فرهنگ عربی و اسلامی توسعه پیدا کرد. طبیب دونش بن تمیم (۳۶۰ هـ / ۹۷۱ م) آثار بسیاری در طب تألیف کرد از اطبای دربار منصور و قائم فاطمی در افریقیه بود. بناهای جدید فرهنگ و تمدن اسلامی که فاطمیان در افریقیه بنا نهادند در عصر زیری و بنو حماد دنبال شد و در تهیه و ضرب سکه، چندین دارالضرب فاطمی از جمله مهدیه، منصور و سیسیل تأسیس شد. در سکه‌های عصر فاطمی، سکه‌های شیشه‌ای سیسیل در نوع خود بی‌نظیر است. در صنعت شیشه و ساخت ظروف بلورین توسعه قابل توجهی در عصر فاطمی پدید آمد که برخی از آثار آن‌ها در موزه‌های اروپایی موجود است؛ صقلیه عصر فاطمی که زیر سلطه خاندان کلبی بود که از سوی فاطمیان حدود صد سال در سیسیل حکومت کردند، خاطر دوره طلایی فرهنگ و تمدن اسلامی را در عرصه‌های مختلف در خود دارد. نظام آموزشی و تشکیلات اداری و حکومتی فاطمیان در افریقیه از نخستین سازمان‌های پیشرفته در قرون وسطی است؛ فاطمیان نخستین سازمان‌دهی مخفی برای تأسیس دولت و خلافت موفق را در غرب جهان اسلام سامان دادند. از بدیهیات تمدن نگاری عظمت و شکوه بی‌نظیر تمدن در عصر فاطمیان است. ویژگی این دوره، تأسیس و اصالت و پویایی و زایایی تمدن اسلامی عصر فاطمیان است که تا ادوار ایوبی و ممالیک را در دایره نفوذ و استحکام خود داشت و همچنان در اسمان تمدن اسلامی نور افشانی می‌کند، معتبرترین مدرک در نگاه کلی به تمدن عصر فاطمیان قضاوت ابن

خلدون است. ابن خلدون در مقدمه که تمدن نگاری دول اسلامی است برخی دول مغربی را بدوی و بی فرهنگ و تمدن دانسته است و از فاطمیان با عنوان صاحب حضاره با صفت استعظام و شکوه تمدنی یاد کرده است و تاسیس بنای با هیبت و عظیم را از وجوه تمدنی آن ها دانسته و با اصطلاح "عظم مبانیها" این فرهنگ و شیوه تمدنی فاطمیان را وصف نموده است. وجه اهمیت فرهنگی و تمدنی آن ها توسعه فقه اهل بیت در برابر فقه مالکی حنبلی و شافعی و تقسیم فکر حقوقی است. ابن خلدون این جایابی فقه ها را ذکر کرده است و بر فاطمیان نام مروجان فقه اهل بیت را اطلاق نموده است. برای شکوه و استعظام تمدنی فاطمیان فقط وجود ابن هیثم کفایت می کند. ابن خلدون در وصف و تبیین علم مناظر ریشه های یونانی آن را ذکر کرده است و می نویسد در بین اسلامیان ابن هیثم در این علم تالیفاتی دارد. هفتصد سال گذشت تا تاریخ علم مدرن ابن هیثم را کشف کرد و او را در نیمه دوم قرن بیستم پدر علم نور معرفی کرد. فرضیه پژوهش این است که استعظام تمدنی و حضارت فاطمیان، دافع امواج کینه و بدگویی از فاطمیان بویژه حاکم است که با دو انگیزه صلیبی و احقاد مذهبی همچنان در جریان است و ابن خلدون که خود با واژه های تمدنی از فاطمیان یاد کرده است، از این غرض ها بدور مانده است و مواضع متعادل نسبت به فاطمیان دارد. چهار وجه فایده تاریخنگاری تمدن فاطمیان این است که: ۱- تمدن فحل است. ۲- کارکرد تمدنی تشیع است. ۳- نقش کالبدی در تمدن جهانی است. ۴- بازدارندگی است که پرداختن به وجه تمدنی فاطمیان، دافع از تهاجم تاریخنگاری معاند است.

واژه های کلیدی: قوانین نور، ابن هیثم، ابن یونس، ابن رضوان، فاطمیان

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. مقدمه

تاریخی و جغرافیایی

فاطمیان سلسله شیعی از ۹۰۹-۱۱۷۱ تا امپراطوری گسترده ای از مدیترانه غربی در افریقاییه تا جزیره العرب و شامات و جزیره در مدیترانه شرقی تا ایجاد کردند. مدیترانه دریای اسلامی شد و ظهور آن ها شکل جدیدی از قدرت در جهان اسلام بود و باعث توازن قوای بین المللی شد و مسئله پژوهش شدت تهاجم معاندان در مورد فاطمیان است و فرضیه پژوهش این است که تمدن نگاری فاطمیان دافع و مانع این مواضع مخالفان است. آن ها دوره مستقلی از تمدن در همه ابعاد آن را شکل دادند.

۲- علم طب در عصر فاطمی: الازهر و طب

مصادر اصلی طب اسلامی گزارش های مفصل در فعالیت طبی عصر فاطمیان دارد به بخشی از رؤس آن ها در این مقاله اشاره شده است.

۲-۱- تکامل کالبدی فاطمیان در طب اسلامی - سازمان اداری پزشکی عصر فاطمیان

عصر فاطمیان دوره درخشان طب اسلامی و مرحله تجمیع و تکامل و ابتکار و تولید آثار و نسخه برداری در طب است و بزرگان طب اسلامی چون ابن رضوان در آن درخشیدند. گویا نظام آموزشی پژوهشی و اداری و تشکیلات خاص و حسبه مخصوص داشتند. دانشگاه الازهر از مراکز توسعه طب فاطمیان است. رشته اصلی الازهر طب بود و بدستور الامر بامرالله ابن حسدیه به ریاست دانشکده طب رسید و ابن ابی اصبیه پزشک دوره فاطمی و چند رییس الاطبا این عصر را با آثار و اعمال آن ها راذکر کرده است. الرییس هبه الله، الرییس تمیمی، الرییسی موسی بن میمون و. در راس تشکیلات طب رییس الطب بود مانند. الشیخ السدید رییس الطب که ۲۸ سال در خدمت آمر و حافظ وظافر، ۵۴۹ هجری و الفائز عاضد تا ۵۶۷ هجری بود. الجامکیه و صلات اطبا بزرگ را ابن ابی اصبیه دقیق بیان کرده است... ابن حسدیه در مراسمی بوسیله الامر به عنوان رییس دانشکده طب جامعه قاهره انتخاب شد.

۲-۲- چشم پزشکی: الکحل:

دوره فاطمی عصر پیشرفت نهایی در شناخت چشم و اعمال آن و چشم پزشکی و جراحی آن است. ابوالقاسم عماربن علی موصلی مهاجر به مصر و وابسته حاکم ۹۹۶ م - ۱۰۲۰ م اصیل ترین چشم پزشکی مسلمان در المنتخب فی علاج العین حاوی توصیفات دقیق از بیماری های چشم و معالجه آن ها است.

۲-۳- حفظ الصحه و المحيط و آب و هوا: علی بن رضوان

مسئله آب و هوا در شهرهای مصر مسئله اصلی پزشکی مصر است؛ و به همین علت کتب پیشگیری اسلامی در آب و غذا و هوا تألیف شد و حفظ الصحه از عناوین مطرح پزشکی مصر است که چند تن چون علی بن رضوان و التمیمی پزشک معز و عزیز فاطمی و دوست یعقوب بن کلس است که کتاب بزرگ ماده البقا باصلاح فساد الهوا... را برای آن ها نوشت. رییس اطبا مصر ابن رضوان ۱۰۶۷ م رساله او حفظ الصحه فی دفع مضر الابدان بارض مصر حائز اهمیت است. مناظره ابن بطلان ۱۰۶۳ مصاحب تقویم الصحه با ابن رضوان م ۴۶۰ هجری مصری رییس اطبا مصر در مصر و ترک مصر بوسیله ابن بطلان او به دیری در انطاکیه پناه برد و در ۴۴۴ مرد و تقویم الصحه را به جا گذاشت او از انطاکیه نامه ای علمی در هفت بخش به ابن رضوان نوشت؛ و آداب مناظره و شیوه سخن حق را آورده است؛ و در بخشی از نامه شیوه مصری طب را انتقاد کرده است و ابن رضوان را متهم کرده است. رقابت در نگارش آثار در آب و هوا در مصر در آثار ابن جمیع مانند الارشاد لمصالح الانفس و الاجساد و رساله فی طبع الاسکندریه و حال هوائها و میاهها و نحو ذالک.

۲-۴- اطبا نصرانی و یهودی عصر فاطمی

از ویژگی دوره فاطمیان پزشکان مهاجر یهودی و مسیحی اندلسی و مغربی پس از سقوط اندلس است که در دربار خلفای علوی جا گرفتند و پس از فاطمیان در عصر ایوبی به اوج خود رسید و ریس یهود مصر مشاور عالی صلاح الدین شد. تعداد معروف و

شاخص این اطباء صاحب اثر مانند نسطاس و سهلان و موسی بن میمون و موسی بن العازار اسرائیلی مهاجر اندلسی قرطبی و یوسف النصرانی عیسی بن بطریق والحقیر منصور بن سهلان و الرییس هبه الله و الموفق بن شوعه و ابن مدور و ابن ناقد و ابن جمیع و افرائیم و ابن عین زربی و ابن رحمون و است

۲-۵:- ادویه و دارو: ابن جمیع

ابن جامع الارشاد را که کلیات در طب است را نوشت که آخر آن ادویه مفرده همراه با مقدار شناسی است، او طبیب پرورده عصر فاطمی و سپس در خدمت صلاح‌الدین ایوبی است .

۲-۶:- عبقریت ابن جزار: کتاب تاریخ دولت فاطمیان، و "زادالمسافر" همراه ناپلئون

نهضت بزرگی از ساخت بیمارستان و شرابخانه و تولیدات پزشکی از افریقه و سپس در مصر در عصر فاطمیان براه افتاد. در انتقال و توسعه معارف پزشکی از دوره باستان به قرون وسطی و تحویل آن به اروپا سهم نخست از آن فاطمیان است. پزشکی تمدن اسلامی در عصر فاطمیان دوره‌ای بی نظیر داشت و افراد موسس در آن شکل گرفتند. این از واضحات کالبدی تاریخ پزشکی شمال افریقا است که، ابن جزار بنیانگزار طب اطفال، عامل انتقال پزشکی به سالرنو اولین دانشکده پزشکی اروپا است و قسطنطین افریقی با ترجمه و انتقال آثار او، در تأسیس علمی پزشکی در اروپا سهیم شدو معارف پزشکی قرون وسطی با ترجمه آثار او به ایتالیا منتقل شد. ابن جزار پزشک معارف گیاهی باستان از دیسکوریدس را از سیصد و بیست به پانصد رساند. این پزشک شیعه مقرب دربار فاطمیان در افریقه کتابی مفقود با نام تاریخ سیاسی دولت فاطمیان نوشت. کتاب زادالمسافر او در بهداشت سفر از پاریس تا قاهره مورد عمل ناپلئون قرار گرفت.

۳- تاریخ طبیعی

آثار و تحقیقات در تاریخ طبیعی واریه دیدگاه‌های کلاسیک که مشابه نظرات گلاسیک معاصر است مورد تحقیقات کنونی است. اثر جعفر بن علی دمشقی و عبدالرحمن مصری در تاریخ طبیعی مورد توجه قرار گرفته است.

۴- معماری و شهر و شهروند و طبقات آن: جمعیت شهری در عصر فاطمی:.

از نشانه‌های بارز دولت فاطمی ساختمان‌های عظیم ماندگار است که نقطه عطفی در تاریخ معماری و شهرسازی اسلامی است

۴-۱- شهرسازی و زندگی شهری در عصر فاطمیان

در کارنامه فاطمیان شهری شدن مناطق بربر است و اسلام فاطمیان باعث خروج جمعیت بدوی بربر از کوهستان‌ها به اسکان شهری شد. نخستین پایتخت موفق اسلامی را تأسیس کردند.

۱-۱-۴-- شهر مهدیه نخستین پایتخت شیعه در جهان اسلام- شکوه جاویدان و درخشنده الازهر

در افریقه زندگی شهری با بنای سه شهر شیعی مهدیه و منصوره و صبره آغاز شد. مدینه نماد تشیع در افریقه بوده است این شهر بندری نخستین شهر با نام مهدی در جهان اسلام است. مسجد جامع مهدیه و جامع صبره متأثر از سبک طولونی و رومی است. حفاری‌های جدید شرق‌شناسی از یک کاخ فاطمی در مهدیه حاکی از دو مطلب است دروازه ورودی عجیب سه جانبی و عدم تشخیص که تزئینات اموی است یا پیش از اسلامی است. یک مسجد بازسازی شده عصر فاطمی که به سبکی است که از زمان امویان باب شده است و تختگاهی در منصوره و الجزایر و قصر اشیر در ۳۲۶ و قلعه بنی حماد. پس از مهدیه، منصوره دومین پایتخت آن‌ها است. از ویژگی معماری این دوره کمیت بالای آثار است. محققان معماری و عمارات در مصر فاطمیان را به سه دوره تقسیم کرده‌اند و از طراز تزئیناتی فاطمی یاد کرده‌اند. از گروه اول چیزی نمانده و ناصر خسرو و مقدسی و مقریزی وصف کرده است و هرتس و روسه و پوتی در باستان‌شناسی بازسازی کرده‌اند و دوره پسین فاطمیان رشد بناهای کوچک و مشاهده و بهره‌گیری از مقرنس در معماری و کاربرد سنگ و شیشه در بناسازی است در چوب کاری هنوز سبک سامرا است. در دوره سوم بناهای عظیم است. در مسجد الازهر تأثیر سامرا و در مسجد الحاکم تأثیر معماری افریقای شمالی مشهود است. محققان غربی هنر اسلامی از الازهر با عنوان (The splendid) یاد کرده‌اند. بیشترین و شاخص‌ترین معماری غیرمذهبی

فاطمیان در عصر مستنصر است. وزیر او بدرالجمالی دیوار بزرگ سنگی قاهره را با چهار دروازه و برج بر اساس مدل دیوار شهر رومی و به سبک ارمنی، بیزانسی ساخت .

۱-۲-۴- المدینه المحصنه: قاهره نخستین پایتخت ۱۲۰۰ ساله جهان اسلام

بدون تردید قاهره که تاکنون پایتخت جهان اسلام است نقض نظریه توین بی و بنت در عدم موفقیت مسلمانان در انتخاب پایتخت است. قاهره ابتدا در فاصله ۳۴۸ تا ۳۵۲ فقط برای اسکان خانواده سلطنتی و کارگزاران و دیوانسالاری بسیار گسترده فاطمیان بنا شد. طبقه خاص اهل الدوله حق اسکان در آن داشتند و بقیه شش طبقه از طبقات هفتگانه مردم در تصویر مقریزی، فقط به آن رفت و آمد می کردند. شهر بر اساس کاخ و جوامع و مشاهده اهل بیت پیامبر توسعه پیدا کرد. شهر دارای یک خیابان اصلی با محور شمال- جنوب و ۱۰۰۰ در ۱۱۵۰ متر ساخته شده است (امروزه خیابان معزالدین) کاخ بزرگ و جامع الازهر نخستین تأسیسات قاهره است که با تخطيط مسجد ابن طولون ساخته شد. در سال ۳۷۵۹/ ۱۰۰۰ م با شهر قدیمی فسطاط یکی از بزرگترین مام شهر تاریخ میانه اسلام شد. جامع حاکم ۳۸۰ و جامع صالح رزیک ۵۵۵ جامع اقم ۵۹۰ نیز به طراز سامرا ساخته شد. مشاهد تسعه، مشهد حسین، رقیه، یوسف، عاتکه سکینه، زینب، الولوه، نفیسی و الجیوشی و دروازه‌ها و سوارکار عهد وزیر بدرالجمالی در ۴۸۰ تا ۴۸۵ است. سه دروازه قاهره که بوسیله معمارانی از رها و معماران مسیحی ساخته شد. معماری قاهره و بناها آن متأثر از سبک ایرانی و سامرا و بیزانس است. المناظر و پارک‌ها و بوستان تفریحی و اسواق بخشی از مرفولوژی شهر قاهره بود. از ۲۵ منظر و ۲۴ بازار در قاهره یاد شده است. شهری که نماد توسعه و ترقی فوق‌العاده زندگی اجتماعی در قرون وسطی است بوسیله صلاح‌الدین ایوبی که نماد کینه اهل بیت است فقط به صرف اعتقاد به تشیع و محبت اهل بیت با تصریح مورخ متخصص مصر بوسیله صلاح‌الدین و تحریکات و اقدامات وابستگان آن‌ها به مزبله تبدیل شد... الی ان انقضت الدوله الفاطمیه باستیلا السلطان الملك الناصر فی سنه ۵۶۷ هـ علیها فنقلها عما کانت علیه من الصیانه و جعلها مبتدله (مزبله) و اسکن العامه فیها..

۵- هنر اسلامی در عهد فاطمیان

هنر دوران فاطمیان خود یک تمدن است و مورد توجه خاص محققان بوده است و چند موسوعه در مورد آن نوشته شده است و نشان می دهد هنر مقوله خاصی در عصر فاطمیان است که نام آن‌ها را جاودان ساخته است سبک خاص در ادبیات و معماری و تزئینات و موسیقی و سایر رشته های هنری ویژگی عصر فاطمیان است. در مقاله مستقلی هنر عهد فاطمیان آمده است.

۶- علوم پایه دولت فاطمی: ریاضی فیزیک نجوم شیمی

اهمیت علوم پایه در تمدن کالبدی و اصل پیشرفت تمدنی است فاطمیان در این زمینه پیشرو هستند .

۶-۱- ابن هیثم و جایگاه او در تاریخ علم: پیشرفت فیزیک قوانین انکسار نور: مسئله الهاوزن: رنگین کمان کشف

بی سابقه ایرانی - مصری

ابن هیثم ۱۰۳۹ م بصری شیعه امامیه از بزرگترین فیزیکدان مسلمان و از بزرگترین محققان میحث نور شناخت همه اعصار منجم ریاضی دان پزشک و شروحو بر ارسطو و جالینوس نوشت ترجمه لاتینی مهم ترین اثر او المناظر تأثیر عمیقی بر غرب راجر بیکن و کپلر گذاشت و پیشرفت عظیمی در روش تجربی ارائه کرد. اثر نزدیک ابن هیثم به طور مستقیم در مصر و شام دوره ایوبی و آغاز ممالیک برقرار است اما در سطح جهانی تا چندین قرن استمرار داشته است. ابن ابی اصیبعه ده صفحه در مورد او و آثار و خدماتش نوشته است و به تاریخ نگارش آثار او پرداخته است و آخرین آن‌ها را با تاریخ ۴۱۸ هجری ثبت کرده است. محققان از المناظر ابن هیثم با عنوان چشمه یاد کرده اند که در دسترس همگان در شرق و غرب جهان بود نوشته های عربی لاتین و عبری بیکن و پکهام و ویتلو و قطب الدین شیرازی و احمدبن ادریس قرافی و ژان پارسی و دیتریس فرایبرگی لای بن گرشن به المناظر می رسد اثری کلاسیک که شش قرن بر آموزش علمی اثر گذاشت؛ و در هفت مقوله کالبد شکافی فیزیولوژی

روانشناسی ریاضیات نجوم فیزیک هواشناسی و در این بین قطب‌الدین شیرازی ایرانی ۷۱۰ هجری که از مصر بیرون نرفت رنگین‌کمان را نخستین بار بر اساس المناظر وصف کرد. از جاهایی که محقق بی‌پهوده کوشیده تا افتخار بی‌نظیر کشف رنگین‌کمان را که استمرار طبیعی کار ابن هیثم در مصر است را به غرب جهان بکشاند و با دلایل سیاسی و جغرافیایی برای آن بدیل و کشف هم‌زمانی ربی دست و پا کند. این کار این محقق در ریشه متناقض و باطل است. زیرا همان‌طور که خودش اعتراف کرد ریشه علم نور ابن هیثم مصری است و قطب‌الدین ایرانی مصری ادامه متصل کارهای نوری و فیزیک ابن هیثم و مولود طبیعی اوست و ربطی به المان و فرانسه و انگلیس که چند قرن بعد به این مرحله از فیزیک رسیدند ندارد؛ و مهم‌ترین شروح ابن هیثم تا چند قرن هنوز ایرانی مصری و عربی است شرح کمال‌الدین مهم‌ترین تألیف بر رساله ابن هیثم است که نوآوری‌های بسیاری از جمله پرسپکتیو دارد که داوینچی دو قرن بعد اشاره مختصری به آن دارد.

۶-۲- ابن یونس (۵۵۵-۶۳۹): زیج حاکمی: توسعه حساب و ریاضیات و مثلثات کروی

ابن یونس ۱۰۰۹ م منجم به فرمان عزیز ۹۷۵-۹۹۶ م رصدخانه جزیری از دارالحکمه دومین فرهنگستان اسلامی پس از بغداد که در عهد حاکم بن عزیز به نام زیج حاکمی تمام شد زیج او حاوی کسوف‌ها، اقتران‌ها، اصلاح اقدار قدیم و جدید کواکب ثابت و... بود. تسبیح دایره و نظریه خطوط موازی و اصلاح اسطرلاب خطی و تربیع هلال و پرگار تام و شرح کتاب مایحتاج الیه الصانع من اعمال الهندسه بوزجانی، از مهم‌ترین دستاوردهای ابن یونس است. خواجه نصیرالدین طوسی و محمد بن حسین مصری از تلامذید میرز او است برخی از شاگردانش پس از او در عصر ایلخانی و ایوبی درخشیدند مانند محمد بن حسین که رساله الپرکار التام در مخروطات را به صلاح‌الدین تقدیم کرد.

۷- تاریخ‌نگاری و جغرافیا نگاری مصر و شام در دوره فاطمی

مکتب خاصی در تاریخ‌نگاری فاطمیان شکل گرفت و آن‌ها حوادثی ایجاد کردند که تاریخ تا ابد مدیون آن است و تاریخ‌نگاری مصر و جهان اسلام و تاریخ جهان بدون آن میسر نیست.

۷-۱- مکتب تاریخ‌نگاری عصر فاطمیان

مسعودی در پایان التنبیه و الاشراف نوشته است که کتاب را در فسطاط مصر به تاریخ ۳۴۵ هجری به پایان برد است. بسیاری از مصادر اولیه تاریخ فاطمیان مانند اثر ابن جزار در افریقیه از تاریخ سیاسی فاطمیان مفقود است. آثار موجود از قاضی نعمان و المجالس الموبدیه (که مجموعه خطابه و محاضرات خلفای فاطمی مصر است که نشانه ادبیات نثر فاطمیان است) و کتاب تاریخ مصر ابن میسر و اخبار مصر محمد بن عبدالله المسبحی و ابن المامون بطایحی و تاریخ مختصر الدول ابن العبری و صله تاریخ انطاکی و کتاب القانون فی دیوان الرسائل و الاشارة لمن نال الوزاره از ابن منجب صیرفی و تاریخ مصر ابن مأمون و خریده القصر و الذخیره فی محاسن اهل الجزیره و سه کتاب در وصف روزمره دولت فاطمیان و احوال مصر و شام: کتاب الذخائر و التحف از قاضی رشید ابن زبیر مورخ دربار فاطمیان و نزله المقتلین از ابن الطویر و اخبار مصر فی سنتین مسبحی کارگزار حاکم. و اثر ابن زولاق....

۷-۲- جغرافیا نگاری عصر فاطمیان: مهلبی و تأثیرات ممتد او در جغرافیا نگاری بر ابوالفدا حاکم ایوبی: مهلبی

فاطمیان بانی توسعه و استمرار مکتب و معارف جغرافیایی اسلامی هستند که در قرن سوم بوسیله خرداد به و یعقوبی و مسعودی تأسیس شد. این کار را مهلبی جغرافی‌دان دربار العزیز فاطمی (۳۶۵-۳۸۶) انجام داد. خاورشناس در مورد جایگاه فاطمیان در تاریخ توسعه جغرافیای اسلامی می‌نویسد: در مصر فاطمی کتابی پدید آمد که در مؤلفات بعدی نفوذ فراوان داشت. کار مهلبی تا روزگار تیموریان معروف و موجود بوده و در آغاز قرن پانزدهم میلادی / نهم هجری مصدر اساسی حافظ ابرو است. حسن ابن احمد مهلبی، در المسالک و الممالک خود مصدر دو اثر بزرگ دایره المعارفی عصر ایوبی یعنی معجم البلدان یا قوت حموی شاهکار جغرافیایی جهان که تاکنون در جغرافیای جهان اسلام قرون وسطی مؤثر است و اثر دیگر کار ابوالفدا است که باز خوانی و تبویب جدید جغرافیای جهان اسلام بر اساس کار مهلبی است و یا برگردانی و باز خوانی مجدد با دسته‌بندی جدید از ابوالفدا است. از دیگر آثار جغرافیایی خاص عصر فاطمی کتاب الدیارات شابستی (۳۸۸/۳۸۹) است که نسخه آن در المان

است او خزانه‌دار کتابخانه‌العزیز فاطمی و کتاب‌خوان او بوده است.

۸- سیاست آموزشی فاطمیان

پایدارترین موسسه و دانشگاه آموزشی را فاطمیان تاسیس کردند. و شیوه‌های نوین در تاسیس آموزش داشتند.

۸-۱- نهضت آموزش عصر فاطمی: تأسیسات آموزشی از مدرسه تا دارالعلم: نقش حاکم در توسعه تمدن اسلامی

موج مدرسه‌سازی عصر فاطمی با یعقوب بن کلس شروع شد که بدستور العزیز مدرسه بنا کرد و وزرای مصری در ساخت مدارس رقیب بودند. سیاست آموزشی فاطمیان در بنای مجتمع آموزشی پژوهشی، مدرسه، جامع، دارالعلم است. دارالعلم حاکم استمرار دارالعلم‌های ایرانی است که مفید و رضی در بغداد عصر بویهی ایجاد کردند بود. نخستین اقدام فاطمیان در مصر تأسیسات تمدنی آموزشی است. جوهر در ورود به مصر، قاهره را بر پایه‌الزهر بنا کرد که بزرگ‌ترین جامعی است که خاستگاه شهر قاهره است شهر آموزشی جهان اسلام است. جامع‌الزهر مرکز عالی آموزشی جهان اسلام بود. در کنار‌الزهر جوامع دیگر مصر هم محل آموزش بود و مقریزی دارالعلم حاکم را وصف کرده است. مقریزی هزینه ماهیانه آن در عصر حاکم و رسوم آن را ذکر کرده است. (... و نود دینار هزینه کاغذ آن بود). این مجتمع در رشته نجوم طب فلسفه حساب منطقی نحو فعالیت می‌کرد. گزارش‌های متعددی از القا کنفرانس‌ها و سخنرانی‌های علمی در این جامع وجود دارد. از جمله محاضره‌المستنصر دوم است که از موضوعات آن تأویل این که قرآن چون همراه عترت است و قرین هریک از ائمه در زمان او است قرآن نامیده شد. مصر مرکز تولید انوعی از کاغذ در عصر فاطمی است که تولید و مصرف بالای ورق در دوره فاطمیان، در نوع خود حاکی از توسعه آموزش در این دوره است. یعقوب بن کلس نخستین مدرسه در مصر را در کنار جامع‌الزهر بنا کرد و در منزل خود نیز حوزه تدریس فقه امامیه و اسماعیلیه داشت. دارالعلم حاکم دارای شهرت در تاریخ علم است. بنای دارالعلم بوسیله حاکم بخشی از جریان توسعه آموزش در مصر است. این مرکز تمدنی در ۳۹۵ هـ در قاهره تأسیس شد و مجموعه بزرگی از کتاب در آن قرار داد و مخزن آن را با اداره خاصی در اختیار عموم قرار گرفت و علما و دانشمندان در علوم گوناگون در آن به مطالعه و تحقیق پرداختند. مجتمع دانشگاهی حاکم به گفته مورخ قرن هفتم ابن سعید در نوع خود بی‌نظیر است) ما لم یر مثله مجتمعا عند الملوک به گزارشی، کتابخانه قاهره را صلاح‌الدین تا ده سال می‌فروخت. اخبار متناقضی در مورد کتابخانه اسکندریه وجود دارد و افراد پیرامون آن منکر و مثبت هستند. حسن ابراهیم حسن آن را رد کرده است ولی مقریزی آن را تأیید کرده است. حاکم به تأسیس کتابخانه بزرگ برای رفع حوائج علما معروف است. بیست نسخه طبری در آن بود و در سال ۴۰۰ حاکم مصحف و شمشیر امام صادق را از مدینه به کتابخانه منتقل کرد. کتابخانه حاکم چهل مخزن داشت و کتابخانه مهم‌ترین موسسه‌ای بود که سیادت آن‌ها را تأمین کرد. در مورد تعداد کتب کتابخانه حاکم ارقام خیالی از یک تا سه میلیون ذکر شده است. در مورد اهمیت او به جریان تمدن و فرهنگ و سهم او در تمدن اسلامی گزارش‌ها فراوان است فقط یک مورد از تلاش او در بر آوردن حاجات دانشمندان از جمله گزارش ابن العبری در مورد درخواست ابن هیثم از حاکم کفایت می‌کند. کتاب‌الزهر فی الف عام انعکاس گوشه‌ای از نظام آموزشی فاطمیان است. مقریزی گزارشی از حقوق ماهیانه در دارالعلم حاکم ذکر نموده است و دانشکده‌های آن را نام برده است. چند منبع در مورد صدها محاضرات متعدد علمی در جوامع و دارالعلم در مصر مانند المجالس المویديه باقی مانده است. کتابخانه قاهره از عجایب دنیا شمرده‌اند که فروش و غارت آن در عصر صلاح‌الدین چند سال طول کشید. فاطمیان نفایس نسخ آثار اسلامی مانند کتب منزل امام صادق ع که حاکم از مدینه به قاهره انتقال داد و بیست نسخه طبری از جمله یک نسخه به خط طبری در اختیار داشتند و... مورخان بزرگ ارقام خیالی از تعداد کتب دوره فاطمی ارائه کرده‌اند. تأسیس کتابخانه عمومی بوسیله حاکم در ۳۹۵ هجری دست آورد بشری دوره فاطمی در زمینه توسعه علوم است و بهترین هدیه برای حاکم از سوی تجار شیعه اسماعیلیه خراسان حمل ۱۵ بار شتر کاغذ طلحی بود. گزارش‌های متعددی مبنی بر غارت و از بین بردن کتب دوره‌ایوبی در آغاز ایوبیان است. گزارش‌الروضتین و تصریح صفدی بر غارت و نابودی ۲۰۰ هزار کتاب بوسیله قاضی بیسانی قاضی عصر ایوبی دارد که هشتاد هزار کتاب را نیز سرقت کرد. یکی از ذخائر ارزشمند فاطمیان که همگان بر بی نظیر بودن آن اذعان دارند مخطوطات آن‌ها است. زکی محمد حسن محقق متخصص

فاطمیان مصر می نویسد: مخطوطات فاطمیان قربانی صلاح الدین شد.

۸-۲- الازهر فی الف عام: دانشکده‌های الازهر (۳۵۹ - ۳۶۵ ه / ۹۷۶ م) تولیدات: برنامه فرهنگی - نظامی

صلاح‌الدین و تخریب الازهر: توقف تمدن در مصر

الازهر پس از جامعه نجف و جامعه قرویین سه موسسه شیعی قرون وسطی هستند که توسعه پایدار موسسه آموزش اسلامی در سه دولت - شهر جهان اسلام را به خوبی نشان داده‌اند. نویسنده کتاب الازهر فی الف عام این حقیقت را در نگارش سیر هزارساله آموزش در الازهر به خوبی نشان داده است. آن را قدیم‌ترین دانشگاه جهان‌بین دو قاره و حامل فرهنگ دوره فراعنه روم لاتین مسیحی اسلامی دانسته‌اند. الازهر مرکز پژوهش و آموزش عقاید و فقه آل بیت و دروس آکادمیک فلسفه و طب بود. از کتاب الاقتصار قاضی نعمان، ۳۶۳، در فقه آل بیت نخستین متن آموزشی الازهر یاد کردند. در عصر حاکم در ۳۹۳ الازهر توسعه یافت و در کنار آن دارالعلم و دارالحکمه حاکم تأسیس شد و رقیب آن شد و طب و نجوم تنجیم و ریاضی و معارف و ادبیات و فلسفه و... در آن تدریس می‌شد. با این وجود الازهر از جهت شکوه و میزان هزینه و اوقاف بالاتر از دو مرکز یادشده بود و ناصر خسرو از آن‌ها دیدن کرده است. در دوره ایوبی خطبه جمعه تا صد سال در آنجا تعطیل شد و ایوبیان ۲۵ مدرسه فقط برای کساد کردن الازهر و جذب اساتید الازهر و تعطیلی آن و استمرار آموزش تأمین‌کننده منافع ایوبیان و خلافت عباسی در این مدارس بنا کردند و افرادی که در این مدارس تربیت شدند جملگی شاگردان اساتید الازهر بودند. بدین‌سان صلاح‌الدین به بهانه سیاست پیشرفت علم و تمدن در مصر متوقف ساخت و فاجعه زیان باری در جهان اسلام پدید آورد. الازهر مرکز تمدن و علم در خاموشی و سکوت فرو رفت و فقط در ۶۶۵ بود که امیر ایدمر در عصر بیبرس الازهر را پس از صدسال تعطیلی بازگشایی کرد و الازهر تا پایان ممالیک مورد عنایت آن‌ها بود و شخصیت‌های بزرگی چون نویری ابن خلدون و مقریزی در آن درس خواندند و تدریس کردند.

۹- تشکیلات کشوری - اداری و نظامی فاطمیان

محور توسعه و پایداری فاطمیان تشکیلات است و همین تشکیلات بدون تغییرات اساسی باعث بقای دولت ایوبی و ممالیک در مصر و شام بود. جزئیات سازمان اداری فاطمیان بویژه در نظم کشوری و لشکری در این مقال ننگند و در مقاله و کتاب تاریخ تشکیلات فاطمیان آمده است.

۱۰- نتیجه گیری

رابطه مستقیم تمدن با ایده نولوژی دین و فلسفه

پیروزی فاطمیان بر خلافت عباسی پیروزی تشیع که همه فرق اسلامی در تشریفات غدیر و عاشورا فاطمیان هم‌گرایی ایده نولوژیکی داشتند و عملکرد ایده نولوژی در تاسیس و پیشبرد تمدن است. زمینه‌های فلسفی و دینی و اجتماعی تمدن در قاهره باعث تاسیس و شکوفایی یکی از ادوار درخشان تمدن شد و نمونه فاطمیان رابطه این زمینه و عوامل با توسعه تمدن را نشان می‌دهد.

منابع:

مالعہ تحلیلی تاریخ مصر شام جزیره در قرون وسطی سرای کتاب قم ۱۳۹۷

دولت فاطمیان در مغرب افریقیه مصر شام سرای کتاب قم ۱۴۰۰.

Islamic culture and civilization in the Fatimid era of Egypt,, Establishment of originality, dynamism, excellence, evolution and development of knowledge - 210 years of excellence and glory of Islamic civilization

Dr. Mohammad Reza Shahidi Pak

Islamic Azad University of Central Tehran Branch

Abstract

Undoubtedly, based on available material documents, Fatimids established one of the most independent periods of human civilization in Egypt. Several figures presented history of world science, and their civilization became material foundation of Egyptian civilization until a few centuries later. Including Al-Azhar educational institution, whose educational domination lasted for a thousand years. Administrative of Fatimids is continued same as Fatimid organization in term and in organization. The Fatimid era is a period of development and initiative in Hasbah(law of citizenship), medicine, basic sciences, architecture and urban planning, philosophy, theology, jurisprudence, literature, Quranic sciences, navy, physical chemistry and nutrition, and culture and art. Dimensions of Islamic culture and civilization in Fatimid era in Ifricayah indicate a new beginning in civilization , new era of Ifricayah urban development began with arrival of Fatimids in Ifricayah . Fatimids built several large royal cities, ports of Mahdieh and Mansoura and city of Zweila. Numerous military fortifications and religious and educational centers, including Great mosque of Mahdieh , which remain to this day. They established that most comprehensive development of Qirvan took place in Fatimid era, their architectural style in creating very large gates is a special style in development and urban planning. port of Mahdia was one of main trading points and export of Islamic culture and civilization in Western Mediterranean, and large ships from India, Iran, Andalusia, Greece, many Muslim and Christian nations always stopped there and transported goods to all over world. Fatimids can be considered founders of Muslim navy in Mediterranean. Huge Fatimid fleet dominated and ruled many of opposition movements in Mediterranean. Founders of Qairan School of Medicine, including Shiite physician ibn Jazar, Iranian thinker were mostly supporters of Fatimids, and under their protection, science of medicine, literature, and Arabic and Islamic culture developed. Extraordinary progress in construction of new military weapons in Fatimid era in Ifricayah , including Ibn al-Qayyar's work in the construction of "Al-Nar al-Muharraqa". The physician Dunosh Ibn Tamim (360 AH, 971 AD) wrote many works in medicine. He was one of the physicians of Mansour and Ghaem Fatemids courts in Ifricayah . New buildings of Islamic culture and civilization built by Fatimids in Ifricayah were followed in Ziri and Banu Hamad eras, and in production and minting of coins, several Fatimid mints

were established, including Mahdieh, Mansour and Sicily. In coins of Fatimid era, Sicilian glass coins are unique in their kind. In glass industry and manufacture of crystal vessels, a significant development took place in Fatimid era, some of whose works are available in European museums; Fatimid dynasty, which was ruled by Kalbi dynasty of Bani Hussein, who ruled in Sicily for about a hundred years, commemorates golden age of Islamic culture and civilization in various fields. Educational system and administrative and governmental organization of Fatimids in Ifricayah is one of first advanced organizations in Middle Ages; Fatimids organized first secret organization to establish a successful state and caliphate in western part of Islamic world. One of axioms of civilization is unparalleled greatness and glory of civilization in Fatimid era. Characteristic of this period is establishment, originality, dynamism and fertility of Islamic civilization, which had its influence and strength until Ayyubid and Mamluk eras and continues to shine in sky of Islamic civilization. Civilization of Fatimid era is in judgment of Ibn Khaldun is important. He considered big bilding of fatemids as one of aspects of their civilization and described this culture and style of Fatimid civilization with term " grand bilding ". Cultural and civilizational aspect of them is development of jurisprudence of Ahl al-Bayt against jurisprudence of Maliki Hanbali and Shafi'i and division of legal thought. Ibn Khaldun has mentioned this shift in jurisprudence and has named Fatimids promoters of jurisprudence of Ahl al-Bayt. For glory and supremacy of Fatimid civilization, only presence of Ibn Haytham is sufficient. Ibn Khaldun has mentioned its Greek roots in describing and explaining science of landscapes and light. He writes that Ibn Haytham has written in this science among Islamists. Seven hundred years passed before he discovered history of modern science of Ibn Haytham and introduced him in second half of twentieth century as father of science of light. Crusader motive and religious beliefs are still going on, and Ibn Khaldun, who referred to Fatimids in terms of civilization, has distanced himself from these intentions and has a balanced position towards Fatimids. Four aspects of historiography of Fatimid civilization are: 1- The Fatimids.civilization is Fertile and productive. 2- The function of Shiite civilization. 3- It is a physical role in world civilization. 4- It is a deterrent that dealing with Fatimid civilization is a defense against invasion of dissident historiography.

Key word : Fatimid Civilization , AL_Huzen, Ibn Yunus , Islamic Medicine , law of light

Z